

РЕТРОСПЕКТИВА ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Гладуш Віктор

Становлення дефектологічної освіти в Україні

Процес навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами в Україні має власні історичні витoki. Інформація про догляд та виховання дітей з вадами розвитку збереглася в стародавніх літописах середньовіччя Київської Русі. Такими дітьми опікувалася церква.

У XVII столітті з'являються наукові праці, в яких чітко визначається, що всі без виключення діти мають бути охоплені навчанням і вихованням. Про це наголошував у своїй праці «Велика дидактика» чеський педагог Ян Амос Коменський, український церковний діяч Феофан Прокопович.

У першій половині XIX століття на українських автохтонних землях «...виникають численні благодійні товариства, метою яких стала організація систематичної допомоги бідним, калікам, жебракам і сиротам. У таких умовах були відкриті перші спеціальні заклади для утримання та елементарного навчання сліпих, глухих і розумово відсталих дітей» [5, с. 11]. Саме з цього часу виникла нагальна потреба наявності підготовки педагогічних кадрів, які могли б надавати освітні послуги дітям з обмеженими можливостями здоров'я. Під тиском педагогічної громадськості того часу в уряді почало підніматися питання щодо формування в системі освіти лікувально-педагогічних та реабілітаційних закладів для таких дітей та підготовки для них педагогічних кадрів. Питання стояли гостро, але у педагогічних закладах освіти (університетах, інститутах, семінаріях, курсах, класах) офіційного рішення з підготовки дефектологічних кадрів не було. Хоча, варто зазначити, що до навчальних планів окремих педагогічних

закладів України було введено предмети, що стосувалися природи дитячої дефективності.

Питання підготовки дефектологічних кадрів в Україні у першій половині ХХ століття досліджували науковці Віт.І. Бондар [1], А.І. Живіна [10], Л.К. Одинченко [16], М.О. Супрун [21], О.М. Таранченко [22], С.В. Федоренко [23], О.Е. Шевченко [24], М.Д. Ярмаченко [25] та ін.

Серед педагогічних працівників спеціальних шкіл першими почали отримувати професійну підготовку вчителі сліпих та глухих дітей. Про це переконливо доводить у своєму дослідженні М.Д. Ярмаченко. На його думку «поступовому поглибленню цілей і завдань підготовки дефектологів наприкінці ХІХ століття сприяло визнання «гуманістичної концепції користі», за якою аномальні особи, які навчалися та виховувалися за спеціальними методиками, могли стати важливими членами суспільства завдяки своїй праці та іншим формам соціальної активності» [25, с. 54].

Основними формами отримання дефектологічної освіти були короткотермінові курси, вивчення європейського педагогічного досвіду під час поїздок за кордон, діяльність товариств взаємної допомоги вчителям.

На початку ХХ століття ініціатором підготовки дефектологічних кадрів був професор Київського університету св. Володимира І.О. Сікорський. За його сприяння в 1904 р. у Києві на приватні кошти відкривається Лікарсько-педагогічний інститут для розумово відсталих дітей і Інститут дитячої психопатології. А починаючи з 1907 р. в Київському Фребелівському педагогічному інституті розпочинається підготовка перших дипломованих педагогічних працівників для спеціальних закладів освіти. Студенти цього закладу почали вивчати європейські методики навчання дітей з порушеннями розвитку, зокрема, М. Монтесорі, Ф. Фребеля. І. Прудченко зазначила, що була запроваджена «інтегративна модель підготовки педагога-психолога-медика» [20, с. 143]. Зазначена спеціальність споріднена з вчителем-дефектологом.

Система навчання і виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в Україні отримала подальший розвиток після 1920-х рр. Держава взяла на себе всі зобов'язання та відповідальність щодо утримання таких дітей. Згідно з документами українського уряду приватним установам та церкві категорично заборонялося надавати будь-яку соціально-педагогічну допомогу дітям з порушеннями психофізичного розвитку.

Першим кроком у вдосконаленні професійного рівня дефектологічних кадрів в Україні було створення Наркомосом України у 1922 р. лікарсько-педагогічних кабінетів у Києві, Катеринославі, Одесі, Харкові. Серед завдань цих установ основними були такі: дослідження проблемних питань аномальних дітей, визначення особливостей їхнього психічного та фізичного розвитку, формування готовності педагогічних працівників до організації освітнього процесу з такими учнями. Лікарсько-педагогічні кабінети в Україні упродовж двох десятиків років співпрацювали з вищими педагогічними закладами, Інститутом дефектології УРСР, реорганізовувалися, удосконалювалися і до кінця 1930-х рр. надавали вагомому методичну допомогу педагогічним працівникам спеціальних закладів освіти та підвищували їхню професійну кваліфікацію.

У 1920 році створено Київський інститут народної освіти (КІНО), до складу якого ввійшли історико-філологічних факультетів Київського університету св. Володимира та вищих жіночих курсів, народний університет, створений на основі Політехнікуму, географічного, Фребелівського та вчительського інститутів, а також приватних жіночих і педагогічних курсів, які функціонували в місті Києві. Інституту було присвоєно ім'я М.П. Драгоманова, видатного українського вченого, культурного і громадського діяча. У складі інституту організаційно функціонували три відділи: шкільний, дошкільний, лікувально-педагогічний.

В 1921 році в Інституті було створено факультет соціального виховання, до складу якого ввійшли такі відділи: шкільний, дошкільний,

лікувально-педагогічний. Факультет готував педагогічних працівників для роботи з «розумово-дефективними», «морально-дефективними», глухонімими та сліпими дітьми. Упродовж 1920-24 рр. факультетом соціального виховання підготовлено 65 вчителів-дефектологів узагальненого профілю. З 1925 по 1929 роки дефектологічне відділення не функціонувало. З 1929 року по 1934 рік на педагогічному факультеті, деканом якого з 1930 по 1932 рік був Г.С. Костюк, поновлюється підготовка дефектологів на дефектологічному відділенні, відкритому в складі педагогічного факультету. За цей час підготовлено 64 дефектологи. У 1934 році дефектологічний відділ було знову закрито [4, с. 6].

У зв'язку з постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 20 серпня 1939 року про загальне обов'язкове навчання аномальних дітей гостро постало питання про необхідність підготовки вчителів-дефектологів. У зв'язку з цим у Київському педагогічному інституті відкривається дефектологічний факультет. Навчальним планом та програмою були розширені курси спеціальних психолого-педагогічних дисциплін за рахунок скорочення медичних курсів. Разом із вивченням окремих курсів із спеціальної психології та педагогіки передбачалось оволодіння спеціальними методиками викладання деяких загальноосвітніх шкільних предметів, було запроваджено педагогічну практику в спеціальних школах з відривом від навчання, збільшено термін навчання студентів до чотирьох років.

Таким чином, процес формування та розвитку дефектологічної освіти в Україні напередодні 2-ї Світової війни, на жаль, не був системним й пройшов тернистий шлях. Попри «суцільну політизацію» життя українців та системи педагогічної освіти питання підготовки дефектологічних кадрів постійно фігурувало на порядку денному державних управлінських структур. Важливою детермінантою у цьому виступав подальший розвиток системи спеціальної освіти. Неухильно зростала мережа закладів для навчання і виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Післявоєнний період розвитку дефектологічної освіти в Україні

Питання підготовки дефектологічних кадрів в Україні у другій половині ХХ століття досліджували науковці Віт.І. Бондар [2], В.А. Гладуш [5, 8], А.І. Живіна [10], І.А. Малишевська [13], О.В. Мартинчук [14], С.П. Миронова [15], О.М. Потапенко[19] та ін.

У 1944 р., відразу після звільнення українських земель від німецько-фашистських загарбників поновлюється робота спеціальних закладів освіти. Статистика свідчить, що мережа дошкільних, шкільних закладів для розумово відсталих, глухих та сліпих дітей з кожним роком зростала.

Таблиця розвитку системи спеціальної освіти в Україні [5, с. 40]

	1947/48	1952/53	1953/54	1956/57	1961/62
Кількість спецшкіл	78	121	139	157	194
Кількість учнів	6 769	13 492	14 568	18 400	25 700
Кількість педагогів	721	1 450	1 566	1 978	2 763

Аналіз показує, що кількість педагогічних працівників для спеціальних шкіл невпинно зростала. В закладах освіти катастрофічно не вистачало учителів та вихователів зі спеціальною освітою.

У 1950-х рр. відчувалася гостра потреба у дефектологічних кадрах. Тому Міністерством освіти УРСР прийнято рішення щодо збільшення набору студентів за спеціальністю «Дефектологія». План набору передбачав починаючи з 1949 р. збільшення прийому абітурієнтів до дефектологічного відділу педагогічного факультету КДПІ ім. О.М. Горького.

Фахову підготовку майбутніх вчителів-дефектологів здійснювала кафедра спеціальної педагогіки, яка згодом стала називатися кафедрою дефектології. Науково-педагогічні працівники кафедри, а саме, П.Г. Гуслистий, А.М. Гольдберг, Р.Г. Краєвський, Н.Ф. Засенко, О.М. Смалюга, М.Д. Ярмаченко були розробниками навчальних планів і

програм зі спеціальних дисциплін для підготовки дефектологів [2, с. 7]. Навчальними планами й програмами, запровадженими в 1956 році, передбачалося дати студентам окремі курси з методики викладання усіх предметів, що вивчалися у спеціальних школах, забезпечити їм міцні знання з медичних дисципліні продовжити педагогічну практику з відривом від навчання до 15 тижнів.

Окрім того, нововведенням було те, що студентам надавалася ще й друга спеціальність – «вчитель молодших класів масової школи». Утворився подвійний профіль підготовки вчителів-дефектологів: випускники крім дефектологічної спеціальності отримували право працювати у початковій школі. З одного боку, це розширювало можливості випускників, оскільки набувався загальноосвітній рівень підготовки випускників, які могли працювати як у спеціальних, так і в масових школах. З іншого боку, ця тенденція носила в собі і певний негатив, оскільки призводила до зниження рівня спеціальної дефектологічної освіти. Споріднена спеціальність внесла корективи в навчальні плани та програми і значна кількість часу стала відводитися на загальнопедагогічну підготовку. За підрахунками дослідниці А.Й. Живіної на вивчення лише одного профілюючого загальноосвітнього предмета (наприклад, мови або математики) відводилося більше навчального часу, ніж на вивчення всіх дисциплін дефектологічного циклу, що призводило до послаблення спеціалізації в підготовці дефектологів [5, с. 40].

У 1964 році дефектологічний факультет починає працювати як самостійний факультет КДПІ імені О.М. Горького. Назву кафедри спеціальної педагогіки було змінено на кафедру дефектології, завідувачем якої був доцент М.Д. Ярмаченко. У 1965 році ця кафедра поділяється на дві самостійні кафедри: сурдопедагогіки і логопедії та олігофренопедагогіки і психопатології. Саме в цей період збільшується прийом студентів на стаціонарну та заочну форми навчання, якісно зростає фаховий склад викладачів. Підготовка спеціалістів здійснювалася за спеціалізаціями:

олігофренопедагогіка, сурдопедагогіка. Логопедія могла поєднуватися з першою або з другою.

На стаціонарному відділенні на кафедрі олігофренопедагогіки і психопатології здійснювалася підготовка вчителів і логопедів допоміжної школи та олігофренопедагогів дошкільних закладів; учитель професійно-трудового навчання та вихователь допоміжної школи. На заочному відділенні підготовка студентів-заочників здійснювалась у спеціальних групах з трирічним терміном навчання. До спецгруп зараховувалися вчителі з вищою педагогічною освітою, які працювали у спеціальних школах, дитячих навчальних закладах, дитячих будинках для дітей і осіб з розумовою відсталістю. Кафедра здійснювала також підготовку вчителів спеціальних шкіл для дітей з порушеннями зору та тифлопедагогів спеціальних дошкільних закладів. На кафедрі сурдопедагогіки та логопедії готували учителів початкових класів, української (російської) мови та літератури шкіл глухих і слабочуючих і сурдопедагогів спеціальних дошкільних закладів.

Уперше в СРСР на факультеті почали готувати кадри зі спеціальності «вчитель професійно-трудового навчання». Це стало новим, позитивним явищем у розвитку вищої дефектологічної освіти. Окрім того, підготовку дефектологів почали здійснювати через заочну форму навчання.

Через великий дефіцит дефектологічних кадрів у системі спеціальної освіти південно-східного регіону України 26.09.1969 р. було прийнято урядове рішення про відкриття на базі Слов'янського педагогічного інституту дефектологічного факультету, де додатково розпочали підготовку олігофренопедагогів та логопедів [26].

Зміст підготовки вчителів-дефектологів включав такі важливі напрямки: загальнонаукова підготовка (історія, філософія, політекономія, загальна педагогіка, історія педагогіки, загальна психологія, іноземна мова), медико-біологічна підготовка (біологія, генетика, медицина, психопатологія, нервові та психічні хвороби), фахова підготовка(спеціальна педагогіка,

спеціальна психологія, вікова та дитяча психологія, спеціальні методики навчання математики, української мови, російської мови, географії, історії, трудового навчання, виховної роботи, фізичного виховання, соціально-побутової орієнтації), практична підготовка в закладах спеціальної освіти.

Отже, підготовка дефектологічних кадрів в Україні у післявоєнний період отримала подальший розвиток. Поступово збільшувався набір контингенту студентів, випускники почали отримувати кваліфікацію відповідно до спеціалізації випускової кафедри, відкрито дефектологічний факультет для додаткового задоволення кадрових потреб Донбасу, запроваджено заочну форму навчання, навчальні плани та програми включали загально-наукову, біолого-медичну, фахову і практичну підготовку.

Розвиток дефектологічної освіти в Україні після 1991 р.

В період розбудови незалежної України, попри кризу в соціально-економічному розвитку країни система спеціальної освіти вижила і поступово розвивалася. З метою забезпечення закладів учителями-дефектологами прийнято рішення здійснювати перепідготовку педагогічних кадрів, які вже мали вищу педагогічну освіту (учитель початкових класів, учитель-предметник) з видачею другого диплому про вищу дефектологічну освіту. Директори та їхні заступники навчалися за 1-річною програмою, вчителі – за 2-3-х річною програмою.

Так, на початку 2000-х рр. в Україні налічувалося 387 закладів в яких перебувало 47 378 дітей і працювали 10 990 педагогічних працівників [5, с. 198].

Це спричинило перегляд освітньої політики щодо підготовки дефектологічних кадрів. Саме «...завдяки «децентралізації» вищої педагогічної освіти поряд з дефектологічними факультетами НПУ імені М.П. Драгоманова і Донбаського державного педагогічного університету (ДДПУ) в регіонах, спеціальні школи яких відчували гостру потребу в

дефектологічних кадрах, відкрилися нові навчальні підрозділи: дефектологічний факультет (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 1992); кафедри корекційної освіти (Бердянський державний педагогічний університет, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара, Кримський інженерно-педагогічний університет, Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Одеський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, Херсонський державний педагогічний університет), які почали готувати олігофренопедагогів і логопедів, тобто фахівців, яких найбільше не вистачало в системі спеціальної освіти в регіонах» [8, с. 56]. Пізніше до цього доєдналися Волинський національний університет імені Лесі Українки, Житомирський національний університет імені Івана Франка, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Університет менеджменту освіти НАПН України (м. Київ), Ужгородський національний університет, Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія.

У цей час дефектологічна освіта у ВНЗ України розпочала реалізовуватися відповідно до державних освітніх стандартів вищої професійної освіти і спочатку орієнтувалася на дворівневу підготовку: бакалавр і спеціаліст/магістр, а з 2015 р. виключно – бакалавр і магістр.

Головною відмінністю у процесі підготовки педагогічних кадрів став компетентнісний підхід. Тобто навчальні плани та освітньо-професійні

програми почали створюватися на підставі переліку компетентностей, затребуваних практикою роботи педагога у спеціальному закладі освіти [7].

У попередніх працях зазначалося [6], що «...філософія змісту сучасної педагогічної освіти спеціальності 016 «Спеціальна освіта» в Україні базується на ґрунті основ антропології педагогічних, психологічних теорій, здобутків біології, генетики, медицини і складає фундаментальні основи побудови навчальної програми. Освітній процес здійснюється виходячи з бачення концепції цілісної освіти дитини з обмеженими можливостями здоров'я». Теоретичні знання поєднуються з практикою з метою глибокого вивчення особистості дитини у всіх її аспектах, вимірах і проявах. Для цього у здобувачів вищої освіти формують важливу особистісну потребу та педагогічну умову успіху – бути перш за все доброю людиною, яка здатна сприймати потенційних вихованців у їх реальному фізичному, психосоматичному, соціо-духовному вимірі структури єдності буття. Ця потреба формується не будь-яким окремим предметом, а системою антропологічної структури всієї освітньо-професійної програми. Вибір послідовності вивчення та складності змісту навчальних дисциплін пояснюється ще й тим, що надання спеціальних освітніх послуг (навчання, виховання, компенсація, терапія, реабілітація, формування соціального статусу тощо) дітям з особливими освітніми потребами має здійснюватися упродовж всього їхнього життя.

Список використаних джерел

1. Бондарь В. И. О подготовке дефектологических кадров в Киевском пединституте / В. И. Бондарь, Н. Ф. Засенко // Дефектология. – 1983. – № 4. – С. 69–71.
2. Бондар В. І. Історія оліфренопедагогіки / В. І. Бондар, В. В. Золотоверх. – К.: Знання, 2007. – 376 с.
3. Бондар В.І. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи [Електронний ресурс] / В.Бондар. – Режим доступу: http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=454>.

4. Внесок викладачів кафедри психокорекційної педагогіки у розвиток історії вітчизняної корекційної освіти: навчальний посібник / за редакцією І.П.Колесника, Г.С.Пінтківської. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 306 с.
5. Гладуш В. А.тПіслядипломна педагогічна освіта дефектологів в Україні: теорія і практика: монографія. – Д.: Пороги, 2013. – 292 с.
- 6.Гладуш В., Шилонова В., Кляйн В. Підготовка педагогічних працівників спеціальної освіти у Словаччині та в Україні: порівняльний аналіз. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 16 том 1 / за ред. В.В. Нечипоренко – Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2020. С. 297 - 313.
- 7.Гладуш В., Шилонова В., Кляйн В. (2019). Формування діагностико-прогностичної компетентності випускника магістратури спеціальної освіти // Науково-практичний журнал «Україна. Здоров'я нації». – Київ, 2019.№ 2 (55). – р.26-33.
- 8.Гладуш В.А. (2015). Удосконалення підготовки корекційного педагога в умовах університетської освіти: монографія / В. А. Гладуш, З. П. Бондаренко, Н. В. Зимівець та ін. – Д. : Акцент ПП, 2015. – 324 с.
- 9.Домніч В.І. Болонський процес: український погляд / Домніч В.І. // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти: тематичний випуск.– К., 2007. – Т.1 (5). – С.60-66.
- 10.Живина А. И. Основные этапы развития дефектологического образования в СССР: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.03 «Специальная педагогика» / А. И. Живина. – М., 1975. – 23 с.
- 13.Малишевська І. А. (2018).Теоретико-методичні основи підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища : моногр. / І. А. Малишевська. – Умань : Видавець «Сочінський М.М.», 2018. – 386 с.
- 14.Мартинчук О. В. (2018). Підготовка фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі : монографія. / Олена Валеріївна Мартинчук. – К. : Центр учбової літератури, 2018. – 430 с.
- 15.Миронова С. П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту: монографія / С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – 304 с.
- 16.Одинченко Л. К. Розвиток спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні /1917–1941 рр./: Автореф. дис. канд пед наук: 13.00.03 «Специальная педагогика» / Л. К. Одинченко. – К., 1996. – 20 с.
- 17.Освітньо-наукова програма «Спеціальна освіта (за нозологіями)» спеціальності 016 «Спеціальна освіта» для підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня. ДЗВО «УМО» НАПН України, 2020.
<http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/osvitni%20programy/%D0%9F>

- 19.Потапенко О.М. Теорія і практика підготовки логопедичних кадрів в Україні (друга половина ХХ століття) : автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.03 /. – Київ :Б.в., 2010 . – 22 с.
- 20.Прудченко І. І. Київський Фребелівський педагогічний інститут в системі вищої освіти України: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Прудченко Інна Іванівна. – К., 2005.–264 с.
- 21.Супрун М.О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.): Монографія. – К.: Вид. Паливода А.В. 2005. – 328 с.
- 22.Таранченко О. М. Становлення та розвиток системи спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (ХІХ – початок ХХІ ст.): Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / О. М. Таранченко. – К., 2006. – 22 с.
- 23.Федоренко С. В. Навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні: історія та сьогодення: монографія / С. В. Федоренко. – Запоріжжя: Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. – 306 с.
- 24.Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти в Україні /1918–1941 рр./: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / О. Е. Шевченко. – К., 2004. – 19 с.
- 25.Ярмаченко М. Д. Історія сурдопедагогіки / М. Д. Ярмаченко. – К.: Вища школа, 1975. – 423 с.
- 26.ЦДАВОВ України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 6763, арк. 192.